

ЖІНКА-ВОЙОВНИЦЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ XVI-XIX ст. ДВІ СТОРОНИ ОДНОГО ОБРАЗУ

Спроби осмислення комплексу подій пов'язаних із впливом військового чинника на побут та повсякденне життя мешканців українських земель в межах XVI – першої половини XVII століття започатковуються майже по їх слідах. Між тим, створюваний протягом наступних трьохсот років історіографічний образ цієї повсякденності виявився далеко не адекватним своєму реальному прототипу. За дзвоном козацьких шаблук, радістю переможців і трагедіями переможених дослідники української минувшини не помічали внеску жінок у воєнну історію України раннього нового часу. Історія воєн та збройних конфліктів, що відбувались на українських землях в XVI – першій половині XVII ст., була розказана головно через чоловічу участь: ідентифікація чоловіка з воїном, козаком, головним чином, спричинилась до зникнення жінок із праць про історію козацьких воєн та про українське воєнне мистецтво відповідного історичного періоду.

У вітчизняній історіографічній традиції було, здається, зроблене все можливе, аби жіночий досвід участі у військових змаганнях та різноманітних збройних конфліктах XVI – першої половини XVII ст., було забуто, або повністю проігноровано, сховано від історії [1].

Маргіналізація теми «жінка і війна» у вітчизняній історіографії була спричинена тією обставиною, що цю тему не вважають «своюю» ані військові історики, ані дослідники, які вивчають соціальну структуру українського суспільства, його побут та повсякденність. Перебуваючи під впливом історіографічних традицій сусідів України, вітчизняні дослідники середини XIX-XX ст. практично виштовхували за межі суспільного, а отже й за межі історичного, «неформатне», помічене потужним впливом військового чинника повсякденне життя українських жінок XVI - першої половини XVII ст. Такий порядок речей можна зрозуміти, виходячи з того, що вивчення історії – соціальна діяльність, підпорядкована тенденціям часу і місця.[2, с.13] Конкретне втілення ці тенденції знаходять, як правило, у впливі ідеологій, національних та інтернаціональних стереотипів мислення і т. ін..[3] Викладене вище свідчить про те, що наукове дослідження та всебічне глибоке висвітлення проблеми впливу військового чинника на повсякденне життя українських жінок XVI- першої половини XVII ст. має як теоретичне, так і практично-пізнавальне значення. Тим більше що тема «українська жінка і війни XVI- XVII ст. « містить цілий ряд дискусійних питань, які потребують кардинального переосмислення.

Опираючись на українські наукові традиції історичних досліджень та оперуючи теоретико-методологічним доробком гендерних студій сучасної світової історичної науки, спробуємо дослідити особливий досвід участі жінок вищих суспільних станів у війнах та різноманітних військових конфліктах, що відбувались на українських землях в XVI- першій половині XVII ст. Щоб «побачити», або «не побачити» у сповненій «мішаниною з політики, крові й пожеж»[4, с.1] історії України раннього нового часу особливий досвід участі жінок у військових змаганнях вважаємо за доцільне залучити до розгляду як наративи сучасників так і роботи вітчизняних дослідників української минувшини XVIII – XIX ст. Крізь призму думок і вражень мислителів, поетів, літописців та істориків проглядатимуть не лише окремі сценарії військової активності (не активності) жінок, а й ставлення автора наративу до описуваних ним подій і явищ. Таким чином інтерпретація кожного наративу буде свідчити не стільки про сам інтерпретований феномен, скільки інформуватиме нас про стан інтерпретатора, його пріоритети, зацікавленість предметом інтерпретації, в ході рефлексій над яким значною мірою конструюється і сам цей предмет чи явище.

Перші спроби вписати жінку у військову історію Великого князівства литовського та представити її учасницею історичного процесу були зроблені ще в середині XVI століття. В 1550 році добре освічений литовський шляхтич Михалон Литвин – написав трактат «Про звичаї татар, литовців і москвитян», який в уривках, був виданий в 1615 році, в Швейцарії у м. Базель.[5] Дослідники припускають, що під цим псевдонімом оприлюднив свій твір секретар великого князя литовського і короля польського Сигізмунда II Августа литовець Венцеслав Миколайович.

Як би там не було, але згаданий автор чи не вперше звернув увагу сучасників на проблему присутності в межах українського пограниччя, зовсім не характерного для тогочасного патернізованого європейського світу типу жінок, які «начальствують в фортецях». Автор трактату, з легкою чоловічою іронією зазначив, що жінка «начальствує у нас у фортецях навіть прикордонних з землями московськими, турецькими, татарськими і молдавськими, які необхідно було б доручати лише чоловікам великої сміливості (виділено нами О.К.). Не випадково – писав М.Литвин – предки нашої величності не дозволяли жінкам отримувати фортеці у спадок і розпоряджалися в таких випадках шлюбами спадкоємниць за своїм, а не за їх розсудом, вибираючи їм в чоловіки людей знаменитих не багатством і значимістю роду, але таких, що прославили себе пролиттям як своєї, так і ворожої крові».[6, с.96]

Стає очевидним, що за переконанням автора (в даному разі маємо справу не з жіночою саморефлексією, а з чоловічою системою очікувань, досить вразливою щодо питань жіночої свободи), саме особиста правосильність жінок вищих суспільних станів Великого князівства литовського, бо «ані татари, ані московити не дають волі своїм дружинам»[6, с.96] та насичені військовими практиками умови проживання в прикордонних землях,[7] обумовили їхню войовничу вдачу.

Військова активність «прикордонних», жінок, очевидно, являла для сучасників, М. Литвина доволі узвичаєне явище. Бо саме з XVI століття, в літературі та інших культурних практиках польсько-литовської держави, до складу якої входили і українські землі, починає складатися, ідеал жінки-войовниці, захисниці південних кордонів Речі Посполитої. [8, с.33]

Такі жінки, поступово, займають один ряд з міфічними амазонками, чия країна, начебто, знаходилась навколо озера Меотида, поблизу річки Борисфен: вправні войовниці, впливові політики і мисливці в уявленнях еліти Литовсько-Польської держави наділялись надзвичайною силою. Вони успішно полювали на диких тварин, очолювали армії і повстанські загони, організовували оборону фортець і замків, звільняли з полону бранців, а також здійснювали інші «нежіночі вчинки».[9, с.272] Подвиги войовничих амазонок, стають навіть частиною сарматської ідеології, яку виробила та сповідувала, в зазначений період, польсько-литовська шляхта. У відповідності з цією ідеологією, шляхта, вела свій рід не від слов'янського коріння, як поспільство, а від сарматів, войовничого народу, який жив в безкрайніх чорноземних степах, що простягались від південних околиць Речі Посполитої аж до Центральної Азії. [10, с.107]

В польській і староукраїнській літературі XVI – середини XVII ст. складається окремий літературний жанр, в якому прославляються (а не висміюються як те було зазвичай у більшості країн Західної Європи) «надзвичайні жінки, які ведуть себе, як чоловіки»[8, с.34] і втілюють гідний для наслідування архетип жіночої потуги. [11, с.61]

Польський поет XVI ст. Ян Кохановський (1530-1584), відображаючи в своїй творчості підпорядковану тенденціям часу і простору соціальну діяльність еліти тогочасного литовсько-польсько-українського суспільства, навіть мав за переконання тезу про те, що історія слов'ян починається з жінок, войовничих амазонок, які прийшовши в Скіфію, заснували на її території дві Сарматії – польську та руську. [12, с.63] Елітарна латиномовна частина українських поетів і мислителів цього періоду, ті що писали латиною і польською, також наголошувала на скіфському походженні значної кількості козацьких традицій. Світські українські поети, за переконанням дослідниці латиномовної староукраїнської літератури Олени Ситько, ставили собі за мету в образних картинах власних творів, «рівноцінно відображати унікальний історичний та міфологічний шари національного світосприйняття, філософії, естетики й моралі»[13, с.3-15], своєрідно пов'язуючи їх з світоглядними уявленнями, філософією та моральними якостями сучасників.

На початку XVII ст. польсько-український поет Іван (Ян) Домбровський в латиномовній поемі «Дніпрові камени» (1619р.), викладаючи героїчну історію Русі, повідав сучасникам про те, що «стать слабосила жіноча виблискує доблестю часто» не лише в історії Франції, Чехії та Польщі, а й в історії руського (українського) народу. [14, с.156-157] В один ряд з подвигами легендарної цариці Ассирії Семіраміди, цариці амазонок Пентесілеї, Жанни д'Арк та міфічної польської королеви Ванди І. Домбровський поставив і славні діла володарки Київської Русі, княгині Ольги:

«Ольга-вдовиця невдовзі за смерть чоловіка помстилась:
Марсову лють затаївши, до хитроців тут удалася
І насміялась жорстоко над їхнім триумфом зухвалим.
Доки-бо ті нешляхетні древляни втішались мужнім
Вчинком і згоди на шлюб з їхнім князем у Ольги просили,
Мстила їм: перших послів за зухвальство у землю зарила,
Других, що згодом прийшли, запросила помитись у лазні
І там усіх разом спалила. А далі, на шлюб ніби згодна,
Причепурившись, сама із дружиною йде до них в гості
І в древлянській землі найзначніших до табору кличе,
Маючи намір убити, але зустрічає ласкаво,
Каже, що перш на могилі убитого Ігоря хоче
Справити тризну, а потім вже з їхнім полюбитись князем, -
Тут-таки слугам велить подавати питво і наїдки.
А як послули знесилені Вакхом древляни, то сонних
Всіх невагомна мечем осоружним убила безжально.
Коростень їй не піддався, хоч був у тривалій облозі, -
Стіни високі-бо мав навкруг себе і вал неприступний,
Саме тому втікачам став притулком і захистом певним.
Тільки ж уроджена Ольжина хитрість і те подолала,
Бо незабаром пустила у дію металеві машини.
Голодом зморений та боротьбою оружною ворог
Ладен був здатись на певних умовах. І Ольга звеліла,
Щоб заплатили за мир голубами вони й горобцями.
Мешканці швидко дали, що просила, та хитра княгиня,
Каже: ганчір'я птахам до хвостів прив'язати, що тліє,
І відпустити. А ті, повернувшись до гнізд своїх звичних,
Неупокорене зброєю місто спалили дощенту.
Ось яким робом фортецю було переможецю взято.
А як мечем і вогнем древлян вгамувала безжально,
Передала в руки синові владу, окроплена кров'ю.
Згодом до арголідського цесаря рушила Ольга
Гостею на кораблях і в священній ріці охрестилась.
Та небуденний свій розум жіночий і там проявила –
Бо коли цар захотів одружитися з нею негайно,
Спершу просила її охрестити, а потім сказала:
Хресниця батьку хрещеному жінкою бути не може!
Грекам страшна була Ольжича мудрість, і світ це
Згодом пізнав. Христа ж шанувала княгиня до скону.
Стать слабосила жіноча виблискує доблестю часто.
Подвигів славних чимало осяяно жвавістю жінки:
Семіраміда прославилась, кажуть, здолавши індійців;
Томирис Кіру життя вкоротила за звичаєм сильних;
Пентесілея пелазгів тримала під владою довго;
Кельтська Йоанна зуміла англійцям завдати поразки;
Лібуше у маркоманів була у великій пошані;
А у поляків, додаю іще, Ванда таку ж має славу...»[14, с.155-157]

В середині XVII ст. невідомий автор заніс до рукописного збірника шляхтича Кондрацького запис «Думи про Дмитра Корецького».[15] Дума оспівує події пов'язані із смертю князя Самійла Корецького (?-1622) – очільника одного із степових військових підрозділів, що діяв на українському прикордонні.[16]

*«Од неділі першого дня
Стояв обоз невелик
В чистім полі на Цецорі.
А втім обозі був гетьманом,
Всім жовнірам і всім панам
Ксьонже Дмитр, князь Корецький.
Третього дня з своєю дружиною
Обід з ними обідас,
А о свей пригоді не відас.
Аж где ся взяв хан татарський,
Вдарив на обоз син поганський
І весь табор преч розгромив.
Там всі повки вирубали,
Всю дружину забивали,
Корецького живцем взяли.
До Царгорода його повели,
Назад йому очі зав'язали,
Чорним бритом-азамитом.
Аж к ньому яничаре промовляють:
«Ксьонже Дмитр, пан Корецький,
Чи воюєш, чи крамуєш,
Чи нашого Царгорода розглядаєш?...»»[17, с.4]*

Далі, невідомий автор, в доволі позитивній тональності, зображає один із сценаріїв участі жінки-шляхтянки у військових змаганнях на українсько-татарському кордоні у XVI - першій половині XVII ст..

*«...Аж тоді Князь Корецький листи пишет,
Листи пишет, тяжко здишет,
До свей матухни (матері О.К.) посилаєт:
«Ой мати моя Корецькая,[18]
Продай Корець і Межиріч,
Викуп мене з неволеньки.»»[19]
Аж к ньому мати листи одписала:
«Жем тебе три рази з неволі викупала,
Міста, села потратила,
Потіхи і разу з тебе не міла.
Четвертий раз уже не буду,
Міста, села не тратить буду,
Скарбів моїх не тратить буду...»».[17, с.4-5]*

У 1622р., у Києві, з нагоди смерті гетьмана Війська Запорозького Петра Конашевича Сагайдачного, видав книжку відомий церковний діяч і письменник-полеміст Касіян (Каліст) Сакович (бл.1579-1647). Книжка мала назву «ВършѢ на жалосний погреб зацного Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана Войска Его К.М. Запорозкого». В цій книзі К. Сакович не лише високо оцінив історичні заслуги козацького гетьмана, перерахувавши його чесноти та військові звитяги, але й згадав про «коханую дружину» гетьмана - Анастасію Конашевич Повченську, опіку над якою, за словами К. Саковича Петро Конашевич Сагайдачний передав «Богові й козацькому війську» [20, с.231].

*“Чесна Жінко, не дивно – себе обливаєш
Ти слізьми і од жалю уся умліваєш,
Бо утратила свого упряжця ти милого,
Королю й Посполитій всій Речі зичливого.
Його мужності завше - бо турчин, татарин
Острахався, бо звідав міцні його вдари.
У людей через нього і ти була ясна,
А тепер твоя свічка яскрава погасла,
Друг з тобою навічно уже розлучився,
Богу й війську в опіку тебе доручивши.»[20, с.231].*

Серед давніх письмових джерел особливе місце належить українським «козацьким літописам», які були створені в другій половині XVII – на початку XVIII ст. Характерною особливістю цих літописів було те, що їх творцями були представники козацького стану, причому не тільки з числа старшини, а й з нижчих верств, які мали добру освіту. Назвати ці історичні твори, зокрема працю Самійла Величка, літописом, у власному розумінні цього слова, можна лише умовно. Зміст літопису С. Величка значно ширший і глибший в порівнянні із звичайним літописанням.

Створюючи насичене військовими практиками полотно повсякденного життя українського суспільства першої половини XVII ст., С. Величко, на тлі “мішанини з політики, крові й пожеж”, змалював кілька, очевидно” найбільш типізованих сценаріїв участі жінок у військових змаганнях українського козацтва. Описуючи бій козацького підрозділу під м. Заслав лем, автор наголосив на участі в ньому принаймні двох жінок – сестри полковника Донця «чарівниці» Солохи, яка приймала активну участь у козацькому герці та її товаришки.[21, с.329]. Літописець зазначає, що поляки піймавши в козацькому таборі ту «чарівницю з її товаришкою, повтинали їм шиї...»[21, с.329].

За твердженням С. Величка сестра полковника Донця, Солоха, разом з товаришками брала безпосередню участь у козацькому поході, перебувала в козацькому таборі і навіть «пробувала щастя в козацьких герцях», що личило лише найвідважнішим воїнам.[21, с.329]

В іншому місці автор літопису розповідає про мужність та військові хитрощі Катерини Лупул – тещі Тимоша Хмельницького, яка, після його передчасної смерті, фактично керувала обороною міста Сочави.

“Після смерті Хмельниченка вчинилися поміж козацького війська незгода й розрух. Одні хотіли віддати замок і вклонитися королеві, інші ж воліли краще вмерти, ніж так учинити, бо вже були кілька тижнів у сочавській облозі і, обороняючись, забили кільканадцять тисяч поляків та венгрів. Цим вони дуже їх роздразнили, і через це козаки не сміли піддатися полякам, бо знали, що тільки потраплять їм у руки, будуть по-тиранському вибиті, тим більше, що їх із двадцяти тисяч лишилося ледве вісім тисяч. Спинула й стримала від цієї зради козаків мужнім серцем сама волоська господарева.[22] Вона мала певну відомість від Хмельницького і сподівалася, що він із численним військом прийшов до Умані і поспішає на допомогу волохам і Сочаві”.[21, с.122]

Дружина Тимоша Хмельницького Розанда Хмельницька Лупул, після смерті чоловіка, оселилася в Україні. Спочатку, вона усамітно жила в с. Суботові, згодом на хуторі Зінківський Ключ, на Полтавщині, а вже згодом в м. Рашкові над Дністром де й загинула. За словами літописця, її смерть спіткала її ненароком: якісь козацькі голодранці та гультяї верталися зі своїх військових звитягів і, по-розбійницькому напавши на її будинок, пограбували всі, що лежали там на видноті, скарби й багатства. Це їх не вдовольнило, і вони почали допитуватися в Домни муками й тортурами, де заховано інший скарб. Але вона, буди жінкою сміливою, відповіла гультяям так: “Хай краще володіє моїми скарбами бездушна земля, ніж ви, одушевлені вороги мої”. По цих словах і закінчила своє життя Домна Тимошиха....”[21, с.121]

Стає зрозумілим, що в світоглядних уявленнях представників горішнього поверху литовсько-польсько-українського культуротворення XVI – XVIII ст. який належав, кажучи словами Михайла Бахтіна, «офіційним ідеологам епохи», життєвий простір жінки в українських прикордонних землях був тісно пов’язаний з війнами, військом та військовістю.

В постперейславський період вітчизняної історії, коли українські землі (після 1654 року) були приведені у тісний зв'язок з державним устроєм Московської держави, в межах Гетьманщини почав набирати обертів, зініційований правителями Московського царства процес колонізації українських земель та «московізації» життєустрою. Жителям «Малоросії» довелося зблизька роздивитись та випробувати на собі той патріархатно-деспотичний уклад, який від часів постання Московського царства виштовхував жінку за межі суспільного... Під тиском такого оточення українське суспільство почало патріархалізовуватись і образ жінки, що раніше мала право «голосу» та «домову» владу, почав, за влучним висловом канадської дослідниці Маріан Рубчак, повільно «приспосовуватись до обставин, що змінилися.» [23, с. 137]

На тлі агресивного витіснення за межі щоденних практик історичної пам'яті про традиції давнього українського життєустрою, в стосунки між статями, за посередництва православної церкви, був внесений сильний струмінь ворожості і гніту. Протягом XVIII-XIX ст. зазначені вище «обставини», законодавчо наближивши українських жінок до безправного становища великоросіянок, значно змінили уявлення населення України про розподіл соціо-статевих ролей в суспільстві.

На цьому тлі, у відповідності з існуючими, на середину XIX століття, тенденціями часу і місця, [2, с.13] знамі вітчизняні історики Пантелеймон Куліш [24, с.159-222], Аполлон Скальковський [25, с.60; 151; 210] та Дмитро Яворницький, [26, с.241] сформулювали концепцію, згідно з якою постать жінки в межах Вольностей Війська Запорозького Низового розглядалась козацтвом як небажана, а то й меншовартісна [27]. Посилаючись на «регулу» - «неписаний статут Запорозького товариства», А. Скальковський авторитетно заявляв про те, що всі чини і звання війська Запорозького, від кошового до полкового хорунжого, одержувало тільки товариство, тобто нежонаті козаки, одружені ж ніякого чину і посади обіймати не могли. Право сидіти зимівниками, також могло мати тільки товариство зі своїми служителями, або молодиками, записаними по куренях або ні, але теж холостими. Батько, ж «міг жити із синами або родичами, якщо ці останні по куренях вважалися, але жодної жінки в зимівниках не було і бути не могло. « [25, с.74]

Створений у XIX ст. історіографічний штамп про «безшлюбність» запорозького козацтва та небажаність присутності жінки в межах військового табору – Січі, надовго став відправним пунктом усякого мислення при розгляді питань пов'язаних з історією українського козацького війська [28].

В кінці XVIII століття до розробки теми « жінка і шляхетсько-козацькі війни XVI – XVIII ст. долучився, майже невідомий широкій громадськості, але талановитий польський історик і белетрист Й.Й. Ролле [29], що друкувався під псевдонімом «D-g. Antoni J.». Ґрунтовно ознайомившись з комплексом раритетних документальних джерел («не тільки польськими, а й російськими»)[30, с.150] він з художньою майстерністю створив 6 біографічних нарисів про найбільш яскравих і впливових жінок польсько-української аристократії Поділля та Волині XVII – XVIII ст.: княгиню Анну Борзобагату Красенську, Теофілу Хмелецьку, Софію Хоткевич, Єлену Немиричову та ін.[31] Працюючи з документами з приватних архівів та бібліотечних установ Поділля й Волині Й. Ролле звернув увагу на той факт, що, виявлені ним письмові джерела віддзеркалюють, невідомі до того, сценарії повсякденного жінок вищих суспільних станів XVII – XVIII ст., з південно-східних окраїн Речі Посполитої. Згрупувавши джерельний матеріал, він, крізь призму власного бачення, до певної міри, об'єктивно, змалював існуючі в українському суспільстві XVII - першої половини XVIII ст. особливості соціальних відносин та культурних процесів. В написаних, на основі архівних матеріалів працях історика, найбільш енергійні жінки східних кресів Речі Посполитої ведуть себе як чоловіки і втілюють гідний для наслідування архетип жінки-воїниці. Підкреслюючи об'єктивність у зображенні автором історичної епохи та життя польської аристократії в Україні XVII – XVIII ст., В.Б. Антонович писав: «З нарисів д-ра Антонія бачимо, що найбільш енергійні жінки не тільки засвоювали побутові риси свого суспільства..., але уміють вельми спритно користуватись юридичною казуїстикою; вони подають позови або відбиваються від них збройною силою, організують напади, витримують облоги, утримують збройні загони і на їх чолі дають битви...»[32, с.123]

Книга Й. Ролле «Niewiasty kresowe» в 1883 році була передрукована на сторінках журналу «Киевская старина» під заголовком «Украинские женщины».[33, с. 269] Широкий читацький загал чи не вперше дізнався про те, що найбільш активні українські жінки вищих суспільних станів XVII – XVIII ст. приймали активну

участь у війнах та різноманітних збройних конфліктах, організовували напади, витримували облоги, утримували збройні загони і на їх чолі давали битви. В коментарях до публікації, вітчизняні історики визнали, що читачі журналу «в первый раз увидят эти живые образы русской женщины в западной половине России, создавшие под влияниями и представляющие свершенный контраст типу женщины того же времени в московской Руси, и убедятся, что, говоря о русской женщине прежнего времени, что составляет у нас любимый предмет, надо строго раз личать ее в двух отдельно того живших половинах России и нельзя мерить женщину южно-русскую по масштабу московскому, по чертам Домостроя и «Быта русских цариц XVII в.»[33, с. 269-270]

В 1894 році на сторінках «Киевской старини» було видрукуване ще одне (одне з найкращих) оповідань Й. Ролле «Женщины при Чигиринском дворе»[34]. Окреслюючи мету публікації цього твору, Й Ролле зазначав: «...мы постараемся обрисовать двор и обстановку гетмана и в особенности проследим роль женщины, ее влияние и значение при этом дворе»[34, с. 107].

Серед жінок, присутніх при гетьманському дворі протягом Хмельниччини та Руїни, особливу увагу автор приділив тим жінкам, які мали найбільший, з його погляду, вплив на перебіг політичної ситуації та її зміни. З позиції впливовості на гетьмана та на хід подій в Україні істориком аналізувалися постаті дружин гетьмана Б. Хмельницького та І. Виговського. Й. Ролле показав, що ці жінки суттєво відрізнялися одна від одної, а отже їхнє місце у вирі військово-історичних подій було нерівнозначним.

Історик зазначив, що саме жінки «пом'якшили» доволі аскетичне життя гетьманської резиденції. Третя дружина Б. Хмельницького, Ганна Никифорівна Хмельницька Золотаренко мала вплив не лише на чоловіка, а й (за підтримки братів І.Н. Золотаренка – полковника корсунського(1652), ніжинського (1653-55) і наказного гетьмана (1654-55) та В.Н. Золотаренка полковника ніжинського (1655-56, 1659-63)) на перебіг військово-політичного життя в Україні. Й. Ролле писав: «Иван, как более способный, руководит сестрою, а через нее и гетманом; он решает судьбу батогских пленных; часто исполняет должность наказного гетмана в 1653 и 1654; тогда же, во главе отряда он воюет в Белоруссии, помогает царю Алексею Михайловичу...» [34, с. 291] Й. Ролле наголошував на тому, що Ганна, прийнявши під впливом брата Івана, сторону «московської партії» могла вплинути на остаточний вибір Б. Хмельницького щодо укладання союзу із Московією.

Олена Виговська Стеткевич – дружина І. Виговського - наступника Богдана Хмельницького – стала, на думку Й. Ролле, певним втіленням нових тенденцій у Чигирині. Цю добре освічену, родовиту, пов'язану за походженням з князями Четвертинськими, Сангушками, Тишкевичами шляхтянку, історик позиціонував як жінку, що мала незаперечний вплив на перебіг повсякденного життя гетьманської резиденції. О. Виговська, особливо не долучалась до військово-політичних справ, проте завзято впроваджувала європейський етикет та шляхетський блиск і вишуканість у побут та дипломатичне життя Чигирина.

Опираючись на широке коло письмових джерел Й.Й. Ролле вдалося не лише відрефлексувати помічене впливом жіночого чинника повсякденне життя українських військових формувань XVII ст., але й виокремити окремі елементи жіночого досвіду участі у війнах та різного роду військових конфліктах, що відбувалися на українських землях в XVII – першій половині XVIII ст.

Стає очевидним, що в світоглядних уявленнях мислителів, поетів, письменників-полемістів та літописців Речі Посполитої – була присутня традиція сприйняття (прочитання) образу «жінки зі зброєю». Цей образ транслювався крізь призму запеклої боротьби за виживання населення локалізованого східними кресами Речі Посполитої регіону з різного роду поневолювачами, через сюжети пов'язані з: участю жінок у бойових діях військових підрозділів; частковою активною участю жінок у таємних розвідувально-агітаційних акціях; захистом степових фортець і поселень від нападників; визволенням з неволі бранців і таке інше. «Офіційні ідеологи» Московського царства, а згодом і Російської імперії, на тлі агресивного витіснення за межі щоденних практик історичної пам'яті про традиції давнього українського життєустрою, суттєво змінили уявлення населення України про розподіл соціо-статевих ролей в суспільстві.

Жінки зникли із праць про історію України XVI – першої половини XVII ст. та про українське воєнне мистецтво відповідного історичного періоду. Історія українсько-татарських, українсько-турецьких і українсько-

польських воєн та військових конфліктів була розказана, у відповідності до російської історичної традиції, головню, через чоловічу участь. Унікальний для європейської соціокультурної традиції жіночий досвід участі у військових змаганнях було забуто і надовго сховано від історії.

Джерела та література:

1. Підтвердженням цієї тези може слугувати і досить «свіжа», рекомендована до друку вченою радою історичного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка, монографія Орлової Т.В. «Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.)» – К.: Логос, 2009. – 584с. в якій авторка ХХІ століття авторитетно стверджує, що під час військових змагань жінки виступали лише «в якості пасивної жертви, воєнної здобичі», а в культурі (мова, очевидно, йде про українську культуру О.К.) їх образи подавалися як страждаючі і чекаючих дружин, матерів, наречених». (Див.: Орлова Т.В. «Жінка в історії України...» - С.368). Виносячи на суд широкого читацького загалу свої висновки, авторка, чомусь, не хоче брати до уваги той факт, що однією з рис, які визначали характер життя в українських землях в ХVI - першій половині ХVIIст., були майже безперервні війни та військові конфлікти. В зв'язку з цим, насичені щоденними військовими практиками та «постійним відчуттям небезпеки» умови проживання в прикордонних, локалізованих східними кресами Речі Посполитої землях, обумовлювали войовничу вдачу як чоловіків так і більшість жінок, які прагнули вижити в умовах постійної небезпеки.
Ряд авторитетних дослідників історії України раннього нового часу - Й. Ролле, І. Крип'якевич, Н. Мірза-Авакянц, Н. Полонська-Василенко, Ю. Липа, Л. Смоляр, Є. Маланюк та інші, посилаючись на письмові джерела, не раз наголошували на тісному пов'язанні української жінки з військом і військовістю. Див.: Маланюк Є. Жіноча мужність // Нова хата. – 1931. - Ч. 12; D-г. Antoni J. (Й.Ролле) Українские женщины // Киевская старина. Июнь. – 1883. – С.268-309; Крип'якевич І. Жінка в історії України // Мета. – Львів. 1908. – Ч.7, Ч.8, Ч.9-10; Мірза-Авакянц Н. Українська жінка в ХVI-ХVIIст.. Додаток до актового матеріалу. Полтава.,1920. – 92с.; Полонська-Василенко Н. Українські жінки литовсько-польської доби. //Визначні жінки України. Вінніпег- Мюнхен.1969 – С.77-105; Липа Ю. Жінка в козацьку добу.// Жінка. 1938. Ч.7-8. Л.Смоляр Олена (Мар'яна) зависна – героїчний епізод чи типовий образ жінки-героїні в українській історії.//Наше життя. – 2000. – Ч.2.
Не менший подив викликає і той факт, що найвідомішими, історичними прикладами «жінки зі зброєю в руках», для авторки монографії присвяченій жінкам в історії України (виділено нами О.К.), є, не героїні творів І. Домбровського, Касіяна Саковича чи історичних праць Й. Ролле, І. Крип'якевича, Н. Мірзи-Авакянц, а «французька Жанна Д'арк і російська Надія Дурова – кавалерист-дівчина», героїня війни 1812 року.» (Див.:с.368).
2. Тойби А. Дж. Постыжение истории. Сборник [пер.с англ. Е.Д. Жаркова]. – М.: Прогресс, 1996.
А. Дж. Тойнби вивчення історії розглядає як соціальну діяльність підпорядковану тенденціям часу і місця. Виходячи з цього, дослідник, обираючи об'єкт свого дослідження, повинен був неминуче стикатися, з типовою, а мова йде про вітчизняну історіографію середини ХІХ-першої третини ХХст. ситуацією, коли погляд на проблему, як на предмет дослідження, визначається у відповідності з існуючими на той час тенденціями часу і місця.
3. На той час українська й російська історії розглядалися як течії єдиного потоку, а українські вчені вважали російську історію та культуру своєю. Див.: Когут Зенон. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної історії України. – К.: Критика. – 2004. – С.188. У відповідності до цієї схеми розглядалось і становище жінки в українському суспільстві.
4. Мірза-Авакянц Н. Українська жінка в ХVI-ХVIIст.. Додаток до актового матеріалу. Полтава.,1920.
5. Michaloris Lituani De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum fragmina X, multiplici historia referta et Johannis Lasicii Poloni De diis smagitarum, caeterorumque sarmatarum et falsorum christianorum. Item de religione armeniorum et de initio regiminis Stephani Batorii. Nunc primum per Jac Grasserum, C. P. ex manuscripto authentico edita. Basillae, apud Conradum Waldkirchium, MDCXV. P. 1—41.
Рукопис Михалона Литвина не дійшов до нас в цілості, твір відомий лише з латинського першодруку, виданого в м. Базелі (Швейцарія) в типографії К. Вальдкірха в 1615 році. Видавець твору Й.Я. Грассер скоротив оригінальний текст на свій розсуд, зауваживши, що скорочена решта твору містить лише скарги на зіпсовані звичаї. Таким чином світ побачило лише «десять уривків з твору М.Литвина», які були тричі перекладені російською мовою. Див.: Литвин М. Десять отрывков разнообразного исторического содержания (из сочинения) Михалона Литвина «О нравах татар, литовцев и москвитян» / Пер. С. Д. Шестакова // 1) Архив историко-юридических сведений, относящихся до России, издаваемый Н. Калачовым. М., 1854. Кн. 2. Отд. 5. С. I-VIII, 1-78; 2) Вестник Юго-Западной и Западной России. Т. III. Киев. Февраль 1864, С. 23—30; март 1864, С. 39-50; Литвин М. О нравах татар, литовцев и москвитян. Отрывки 1—10 / Пер. К. Мельник. Предисл. и ред. В. Б. Антоновича // Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. Вып. 1: XVI в. Киев. 1890. С. 6-58. В 1994 році в Москві було видруковано третє видання твору, підготовлене до друку колективом авторів. Див.: Литвин Михалон О нравах татар, литовцев и москвитян. М., 1994.
6. Литвин Михалон О нравах татар, литовцев и москвитян. М., 1994.
7. Цілкум слухною, в цьому контексті, виглядає на наш погляд, думка відомого сучасного дослідника І. Стороженка про те, що північним психологічним чинником Великого Кордону, в цей період, на всьому його просторі, який включав Дике Поле та прикордонну територію, була смертельна небезпека. У зв'язку з цим, наголошує Стороженко, - не існувало чіткої межі між війною та миром. Див.: Стороженко І. Великий кордон і українське козацтво кінця ХV – середини ХVIIст.// Київська старовина - 2006. - №1(367) – С.34.
8. Любамирски Л. «Воинственная женщина» в культуре польско-литовского содружества. // Женщины на краю Европы. (Под ред. Е.Галовой) Минск, 2003.
9. Антоній і (Й. Ролле) Украинские женщины. Киевская старина.-1883.-Июнь.
10. Zamoycki Adam. The Polish Way. New York; Toronto: Franklin Watts, 1988.
11. Lorence-Kot Bogna. Child-Rearing and Reform: A Study of the Nobility in Eighteenth-Century Poland.Westport; Connecticut:Greenwood Press, 1985.
12. Milosz Czeslaw. The History of Polish Literature, 2nd ed. Berkeley and Los Angeles, CA:University of California Press, 1983.
13. Див.: Ситько О.М. Поетика української світської ново латинської поезії доби пізнього Середньовіччя та Барокко. Автореф. на здоб. ст. кандидата філологічних наук. Кіровоград. 2007. – 18с.
14. Домбровский Иван «Дніпрові камени» // Марсове поле. Героїчна поезія в Україні Х – початок ХІХ століть. / Упорядник В.О.Шевчук. – К., 2004. - С.154-157.
15. Твір «Самовладе Борыстенhides» – «Дніпрові камени» було видано близько 1619 року, скоріше за все, у Києві. Твір присвячено київському католицькому єпископу Б. Радшевському з нагоди його приїзду до Києва. Автор твору, Іван (Ян) Домбровський, розповідає пробульцюз про освітані віхи української історії і ніби закликає шанувати минуле землі, де той хоче оселитися. Б. Радшевський по матері був українського походження.

15. Дума про Дмитра Корецького і дума про козака-нетягу – занесені невідомим автором до рукописного збірника являються унікальними записами українських дум з XVII століття, решта, як відомо, дійшла до нас через фольклор у записках XIX ст.
16. Більш докладно про діяльність козацьких військових підрозділів Речі Посполитої на пограниччі див. Український степовий кордон в середині XVI століття (спогади барського старости Бернарда Претвича). – Запоріжжя-Київ: ПА «Тандем-У», 1997. – 84с.
17. Дума про Дмитра Корецького // Україна. – Київ. 1929, березень-квітень.
18. Мова йде про матір Самійла Корецького княгиню Анну Корецьку Хоткевич.
19. Участь жінок вищих суспільних станів у вкупках та обмінах полонянників була доволі узвичаєним і розповсюдженим явищем в обмежених східних кресах Речі Посполитої землях. Викупу полонянника передувала ціла низка розвідувальних та оперативнорозшукових дій, які проводились за волею, а інколи й за безпосередньої участі жінок. Докладніше про це див: Кривоший О.П. Жінка зі зброєю на сторінках військової історії України XVI – першої половини XVII ст. Контексти прояву. // Военная история Наддніпрянщини в Донщини. Збірник наукових праць / За заг. ред. канд.іст. наук. полковника Карпова В.В. – К., 2011. – С.76.
20. Сакович Касіяні. Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Кошаевича Сагайдачного гетьмана війська його королівської милості Запорозького, складені іноком Касіяном Саковичем, ректором шкіл Київських у братстві. Мовлені від його спудеві на погребі того шляхетного лицаря в Києві, в неділю провідну року Божого тисяча шістсот двадцять другого. Київ, 1622 року. // Українські гуманістичні епохи Відродження. / Відп. ред. В.М. Німчик. К. 1995.
21. Величко С. Літопис. / Пер. з книжної української мови, комент. В.О. Шевчука. Т. 1., К. 1991.
22. За переказами, дома Катерина, аби зупинити відступ козаків, навіть пропонувала козацькому полковнику Миколі Федоровичу стати чоловіком щойно овдової доми Розанди. Після переговорів, які велися не без участі доми Катерини, Сочавський замок був відданий обложенцями нападникам на умовах, що «ніяких схованок і скарбів старого волоського господаря поляки не займатимуть, а господареві з єдиним її сином та двірною дається воля, і вона може вийти зі своїми скарбами з Сочави і жити де забажає». Окрім того, поляки лишили при господареві у Сочаві, ще й десять гармат. Див.: Величко С. Літопис. / Пер. з книжної української мови, комент. В.О. Шевчука. Т. 1., К. 1991. – С.329
23. Рубчак М. Миф женственности: Эволюция феминистского сознания в Украине и России // Гендерные исследования: Феминистская методология в социальных науках / Под ред. И. Жеребкиной, - Харьков, 1998.
24. Кулиш П. Записки о Южной Руси. Т.1 – СПб., 1857.
25. Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша запорозького. – Дп., 1994.
26. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: У 3 т. – Т.1. – Львів, 1990.
27. Козакам-запорожцям, твердили А. Скальковський, Д. Яворницький та П. Куліш заборонялось не лише одружуватись, бо козак «за втрату цноти (надто в Січі) міг поплатитись головою», (Див.: Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша запорозького. Дп., 1994. - С.211) але й приводити жінок на Січ, «будь вона навіть матір'ю, сестрою або сторонньою для козака жінкою». (Див.: Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – Львів, 1990 - С.181)
28. В 2004 році світ побачила монографія вітчизняного історика XXI ст., кандидата історичних наук Ю. Фігурного «Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі». – К. 2004. Один розділ цієї роботи автор присвятив розгляду питань пов'язаних з відносинами між чоловіком-воїном та жінкою-дружиною в культурі українського козацтва. Обпершись на зроблені істориками середини XIX ст. висновки, автор, повторив традиційні для історіографії цього періоду, узагальнення типу: «традиція заборони введення жінки на Січ ретельно оберегалася серед запорожців» (с.114), або «неодружене життя запорожців обумовлювалося самим складом їхнього особливого військового устрою» (с.115).
29. Більш докладно про життя та творчу діяльність Й.Й. Ролле див.: Баженова С.Е. Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість. – Кам'янець-Подільський. 2001. – 224с.
30. Антонович В. (В.А.). Рец. на кн.: «D-r. Antoni J. Z przeszlosci Polesia Kijowskiego. Warszawa, 1882» // Киев. старина. – 1882. - №10. – С.149-152.
31. D-r. Antoni J. Niewiasty kresowe. – Warszawa, 1883. - 224s.
32. Антонович В. (В.А.). Рец. на кн.: « D-r. Antoni J. Niewiasty kresowe. – Warszawa, 1883.» // Киев. старина. – 1882. - №4. - С.122-124.
33. Антоній І (Й. Ролле) Украинские женщины. // Киевская старина. - 1883. - Июнь. – С. 269-309
34. D-r. Antoni J. [Й.Й.Ролле] Женщины при Чигиринском дворе. //Киевская старина. – 1894. – Т.44. - №3. – С.106-515.